

Suprinsul.

1. Dimitrie Onciul. - României și Ungariei în Treacut.
Inv. A. 28.903
2. V. Bănescu. - Acte Venetiene privitoare la Uniații. - *Pata Blîndu*
Inv. A. 70.844
- Inv.*
3. Generalul Rosetti. - Câteva Sabii ale lui Const. Brâncoveanu
Inv. A. 70.845
- Inv.*
4. Generalul Rosetti. - Rapoarte Daneze ca răz. din 1877-1878.
Inv. A. 70.846
5. Claudio Isopescu - Documenti Inediti della Fine del
Inv. A. 70.847 Cinquecento

2070/29

ACADEMIA ROMÂNĂ
MEMORIILE SECȚIUNII ISTORICE
SERIA III TOMUL IX MEM. 3

voia Istoriei
50 ani

ROMÂNII ȘI UNGURII ÎN TRECUT

RELAȚIUNILE LOR POLITICE
ÎN DESVOLTAREA STATULUI ROMÂN
ȘI A ROMÂNILOR DE PESTE MUNȚI

SCRIERE POSTUMĂ NETERMINATĂ

DE

DIMITRE ONCIUL

(† 20 MARTIE 1923)

CULTURA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI
1928

Biblioteca Centrală Universitară
"Carol I" București
Cota 549.24 VARIA

RC119/110

1958

B.C.U. "Carol I" - Bucuresti

C54509

316850

Liv. A. 28.903

CONTROL 1953

ROMÂNII ȘI UNGURII ÎN TRECUT

RELAȚIUNILE LOR POLITICE ÎN DESVOLTAREA STATULUI ROMÂN ȘI A ROMÂNILOR DE PESTE MUNȚI

SCRIERE POSTUMĂ NETERMINATĂ

DE

DIMITRE ONCIUL

(† 20 Martie 1923)

Sedința dela 20 Ianuarie 1928

54509

P R E F A Ț A

- Discordanța dintre Români și Unguri — popoare al căror interes bine înțeles este, după condițiunile date prin așezarea geografică și mediul etnic încunjurător, să trăiască în bună vecinătate unul lângă altul, fiecare unde istoria l-a pus spre a-și desfășura viața națională — discordanța întetită între acești vecini, pe care interese comune și pericole comune ar fi să-i apropie unul de altul, a preocupat și preocupă mințile cele mai luminate ale patrioților. Cine vrea să-și formeze o judecată dreaptă asupra chestiunii, care azi mai mult ca oricând se impune luării aminte generale, acela trebuie să cunoască mai întâiu cauzele istorice ale discordanțelor manifestate și motivele de apropiere între cele două națiuni, în relațiunile lor politice din trecut.

Aceste relațiuni a le înfățișă, în cadrul desvoltării istorice a poporului și Statului român, este scopul studiilor de față. Ele au în vedere, mai înainte de toate, desvoltarea Statului român și a stării politice a Românilor de peste munți, în legătură cu influența Statului unguresc și a raporturilor politice dintre ambele popoare și Statele lor. Cunoștința acestei desvoltări are să pună în lumină adevărată cauzele istorice care au produs stările actuale în manifestarea aspirațiunilor și contrastelor naționale dincolo și dincoace de munți.

Cadrul în care ne propunem a trată subiectul nostru îmbrățișează aproape toată istoria română sub raportul dezvoltării politice, dela începutul stăpânirii ungurești peste munți până la unirea definitivă a Principatelor românești într'un singur Stat național, cu care coincide înființarea noului Regat unguresc prin dualismul austro-ungar. Dezvoltarea contemporană de atunci încoace, când mai cu seamă — cu toată apropierea încercată prin alăturarea României la fosta Triplă-Alianță — se accentuează discordanța româno-ungurească, supusă încă aprecierii politice, rămâne în afară de problema ce ne-am pus, cu rezerva de a o atinge doar în concluziunile finale.

În expunerea noastră urmând să tratăm, mai ales în partea I-a, și despre chestiuni ce am discutat sau atins în publicațiuni anterioare, se rectifică aci sau se precizează mai bine unele din soluțiunile propuse mai înainte. Așa, chestiunea originilor principatelor românești, de nou tratată în legătură cu subiectul, primește acum rezolvirea la care am ajuns după cercetările din urmă.

De câteva decenii încoace, «chestiunea românească» preocupă pe istoriografi și publiciști unguri, în special cu privire la vechimea popoului românesc și starea lui politică în Ardeal și Ungaria, chestiune discutată cu particulară predilecție — din păcate, nu și fără prejudecată sau chiar patimă — în numeroase publicațiuni. În teză generală, ei caută să o înfățișeze din punctul de vedere al «ideii de Stat» sau al tendințelor ungurești, unii nesfiindu-se a debita păreri și aserțiuni contrare chiar evidenței științifice. Și o dogmă a «ideii de Stat ungurești» — căreia, după concepția modernă a istoricilor unguri, istoriografia națională are «să aducă servicii» — este că, în Ungaria și Ardeal, locuitorii actuali cei mai vechi (după descoperirea datorită lui Hunfalvy în *Etnografia Ungariei*, contrar tradiției istorice unanime chiar a cronicilor ungurești) și singura națiune politică sunt *Magyarii*, adevăr demonstrat ca o «formulă matematică»¹⁾.

Nu în așa fel, din punct de vedere românesc, au să fie apreciate și expuse aci faptele istorice. *Ne quid falsi audeat, ne quid veri non audeat historia*, este principiul conducător dela care purcedem. Nimic fals necutezând, nimic adevărat nepregetând a susține, după măsura con-

¹⁾ *A magyar történelmi társulat 1889 aug. 25—31-iki vidéki kirándulása Máramaros vármegyébe és Nagy-Bánya városába* (Excursiunea Societății istorice ungurești în comitatul Maramurășului și în orașul Baia-Mare dela 25—31 August 1889), Budapesta 1889, pag. 5, 40. Cf. *Romänische Revue* VI (1890) No. 1—2.

vingerii sau aprecierii noastre științifice, lăsăm cuvântul marturilor și faptelor ce vom prezenta în paginile următoare, cu singura preocupare a cunoștinței și expunerii obiective, evitând orice polemică cu publicațiuni în chestiune ce urmăresc alte scopuri decât adevărul istoric.

De aceasta ne dispensează convingerea că, orișice tendințe ele ar avea în vedere, istoria își urmează calea după legea eternă a adevărului, fără să aștepte intervenția prorocilor tendențioși.

Răsare soarele și fără cântatul cocoșilor.

București, 16/29 August 1917.

INTRODUCERE

Provinciile romane dela Dunărea răsăriteană, unde pe ambele maluri fu plantată vița neamului românesc, au fost în cursul evului de mijloc pământul cel mai mult încercat de furtunile năvălirilor și de potopul barbarilor ce s'a revărsat asupra lumii civilizate, cuprinsă în *orbis Romanus*.

Năvălitorii care rând pe rând au luat în stăpânire aceste țeri, afară de Goții și Gepizii germanici care le-au stăpânit ca federați ai imperiului roman, și de Slavii veniți mai ales cu invaziunea Avarilor, aparțineau rasei turanice, caracterizată de contemporani ca cea mai barbară și feroce. Popoare ce nu se puteau menține decât aservind și exploatând alte neamuri, Turanienii au fost stăpânitorii cei mai impilători ai țărilor supuse de dâșii; numai creștinismul și amestecul cu rase europene au mai îmblânzit moravurile unora.

Dintre popoarele turanice stăpânitoare la Dunăre, începând cu Hunii și Avarii crotropitori, mai ales trei au avut o influență precumpănitoare asupra istoriei românești: Bulgarii, Ungurii și Turcii. Inființând State noue pe ruinele imperiului roman în sud-estul Europei, câteșitrei au exercitat, unul după altul și unul contra altuia, fiecare în curs de mai multe secole, o acțiune determinătoare asupra vieții politice a poporului românesc și asupra desvoltării lui naționale.

Bulgarii turanici au fost cei dintâi care, așezându-se la Dunărea de jos, în Moesia, ca federați ai imperiului Romaniei, au întemeiat aci un Stat de durată mai lungă (679—1018), care s'a întins apoi și la miazăzi de Balcan, până în Macedonia, Epir și Tesalia de Nord, cu hegemonie mai mult sau mai puțin afirmată și la nordul Dunării, în Dacia liberată de stăpânirea Avarilor. Slavizându-se în mijlocul Slovenilor supuși, așezați în acele părți înainte de dâșii (la începutul secolului al VII-lea), cu care s'au contopit după creștinarea lor (864/5), Bulgarii au urmat să exercite, prin Stat și Biserică (cu limba bisericească și oficială cea slovenească), asupra neamului românesc în tot cuprinsul său pe ambele

maluri ale Dunării, în cea mai mare parte acea influență slavă, ale cărei urme au rămas întipărite organizațiunii românești ulterioare, atât politice cât și bisericești. În timpul năvălirii Slavilor și Bulgarilor și al stăpânirii bulgare, elementul latin din provinciile ocupate de ei la sudul Dunării (Moesia, Dacia Aureliană și Illyricul occidental), romanizate în șase secole de dominațiune romană, s'a risipit în peninsula balcanică, retrăgându-se — într'un timp când «sânge curgea ca apa» — parte spre miazăzi, unde apoi se află Macedo-Românii, parte căutând adăpost în munții din mijlocul peninsulei, unde în cele din urmă a dispărut între Bulgari și Sârbi, altă parte trecând Dunărea, la frații din Dacia lui Traian.

Aci, puterea Avarilor eră frântă de Carol cel Mare (796), care-și întinse stăpânirea până la Dunărea de mijloc, în vechea Pannonie, spărgând și centrul lor dintre Dunăre și Tisa, unde apoi se află «pustietatea Avarilor». Resturile lor la răsărit de Tisa fură nimicite de Bulgari, care au urmat să-și întindă influența în părțile Daciei.

Când Statul bulgar eră în culmea puterii sale sub Simeon (893—927), care luă titlul de «împărat» (slav. царь), veniră Ungurii să pună stavilă supremației lui la nordul Dunării. Noii năvălitori, ocupând «pustietatea Avarilor» și Pannonia slovenească dependentă de imperiul Frâncilor, cu țara slovăcească stăpânită de Moravi, supuseră succesiv și părțile Daciei dintre Tisa și Carpați, cu alcătuirile politice ale Românilor și Slovenilor ce se formase aci în secolul de liniște după stăpânirea Avarilor, mai mult sau mai puțin în dependență de puterea covârșitoare dela sudul Dunării. Regatul ungar catolic, întemeiat prin creștinarea Ungurilor sub egida bisericei latine, în vreme ce Statul bulgar fu desființat prin Bizantini care și-au întins stăpânirea până la Dunăre, a determinat apoi istoria poporului românesc în vechea Dacie, unde ținuturile locuite atunci de Români au fost în cea mai mare parte cuprinse în noul Stat turanic.

Pe când dincolo de munți Ungurii, ca singurul neam din câte au adus valurile năvălirilor în părțile Daciei, au fost capabili să înființeze o organizație politică durabilă, pe temelia dată prin formațiunile ce ei au găsit acolo și le-au supus, dincoace de munți Românii au fost aceia care, prin întemeierea celor două principate surori Țara-Românească și Moldova, au dat țărilor acestora însemnătate istorică, cucerindu-le pentru civilizație din mâinile barbariei milenare a năvălirilor. Câmpia răsăriteană a Daciei rămăsese, după retragerea legiunilor romane, pustiu

loc de trecere a hordelor barbare de pe vremuri, până când Românul creștin, adăpostit în părțile de peste munți și de peste Olt ce au fost colonizate și romanizate sub dominațiunea romană, veni să o ia în stăpânire, descălecând sate și orașe și înființând voievodate care s'au constituit în Stat.

Stăpânirea ungurească asupra Românilor de peste munți a urmat a-și manifesta influența și dincoace de munți, în părțile descălecate succesiv de Români din regatul ungar, la răsărit de Carpați și de Olt, în «Cumania» (Moldova și Muntenia, stăpânite de Cumani), cum și în vechea țară românească de peste Olt, «țara Severinului» (Oltenia). Pretențiunile de supremație ale Ungurilor au întâmpinat însă în Țara-Românească o rezistență ce se sprijinea pe vechile legături cu vecinii coreligionari de peste Dunăre. Acolo, dinastia românească a Asanilor (1186—1257) a reînființat fostul imperiu bulgar, care în alcătuirea sa din urmă, cu ultima capitală la Ohrida, era un mozaic de Bulgari, Români, Sârbi și Arbănași, cu enclave grecești. Acest caracter de Stat poliglot, aproape în aceeași întindere teritorială, îl avea și imperiul vlaho-bulgar al Asanilor, în care elementul conducător era la început cel românesc, activ la întemeierea Statului; dar cel bulgăresc precumpenitor (amestecat cu noue elemente turanice: Pecenegi și Cumani) a dat noului Stat, redus apoi la Bulgaria propriu zisă, caracterul turano-slav din urmă. Influența ungurească dincoace de munți încrucișându-se cu cea a imperiului Asanilor, amândouă au fost hotărâtoare la formarea voievodatului Țării-Românești, în dependență de Ungaria și cu organizație de proveniență bizantino-bulgară în Stat și Biserică. În legătură cu regatul ungar și în luptă cu el pentru neatârnare, s'a constituit apoi Statul național, și în Țara-Românească și în Moldova.

Legăturile cu Ungaria, rezultate din așezarea geografică și din unitatea etnografică a țărilor surori de dincolo și dincoace de munți, au continuat, prin forța condițiunilor date și a împrejurărilor politice, și după întemeierea celor două principate românești ca State independente. Dar influența ungurească, predominantă dela început în dezvoltarea lor politică, fu curând contrariată și în sfârșit înlăturată prin stăpânirea Turcilor. Erau ultimii năvălitori care, dărâmand restul imperiului de Răsărit, încheiau evul de mijloc, inaugurat cu năvălirea Hunilor congeneri, și unii și alții aducând cea mai mare groază asupra Europei creștine.

Turcii musulmani, supunând și pe Bulgari împreună cu toată peninsula balcanică, și pe Unguri în cea mai mare parte, al căror Stat național

fu desființat prin înfrângerea suferită la Mohaci (1526), și făcându-se stăpâni pe tot sud-estul Europei, au urmat să exercite influența cea mai nefastă asupra principatelor românești în dezvoltarea lor politică și culturală. Dar cu toate răstriaștile ce jugul suzeranității turcești le-a tras după sine, ele au continuat să păstreze, chiar în timpul celei mai mari decadente sub Fanarioți, individualitatea lor ca State naționale, rezistând cumplitelor furtuni cărora toate celelalte State creștine din sud-estul Europei au căzut victimă. Principatele românești singure le-au supraviețuit în greaua luptă, urmându-și fără întrerupere o vieță politică a lor proprie, și stând timp îndelungat în fruntea creștinătății ortodoxe, drept scut al bisericii Răsăritului și adăpost al tradițiilor ei. E o mărturie de vitejească rezistență și de calitate politice ce istoria da poporului românesc, care a stat aci neclintit ca zid de apărare a creștinătății și civilizațiunii europene la porțile Orientului.

Când România, sub conducerea înțeleptului întemeietor al regatului român și al dinastiei sale, s'a liberat de suzeranitatea turcească, luptând în acelaș timp pentru desrobirea Bulgarilor din robia turcească jumătate-milenară, se îplineau 12 secole de neîntreruptă apăsare turanică asupra vieții naționale și politice a neamului românesc, după căderea ultimelor provincii romane dela Dunăre sub stăpânire barbară.

Atâtamar de vreme, cele trei popoare de rasă turanică, cotropind unul după altul patria Românului pe ambele maluri ale Dunării, pe lângă ceilalți Turanieni trecători, s'au pus mereu în calea liberei lui dezvoltări naționale și a manifestării lui istorice ca popor și în Stat. Dar contrariindu-se unul prin altul sau împiedecând acțiunea altora, stăpânirea și influența lor au și contribuit indirect să-i chezușuească întru câtva ființa națională și politică.

În acest fel Ungurii, desființând formațiunile slave și supremația bulgară în părțile ocupate de ei, și întemeind un Stat eterogen durabil între Slavii dimprejur, în mijlocul cărora elementul românesc, încunjurat din toate părțile, eră amenințat să dispară, i-au fost, cu toată opresiunea exercitată asupra lui, un puternic sprijin pentru conservarea lui națională. Iară când Statul român începù să se alcătuească dincoace de munți, Țara-Românească, în rezistența contra tendințelor de stăpânire ale Ungurilor, a găsit sprijin în imperiul vlaho-bulgar, care i-a servit și drept model de organizare politică. De asemenea stăpânirile trecătoare ale Pecenegilor, Cumanilor și Tătarilor în Moldova au oprit întinderea stăpânirii ungurești în această parte, ca și a principatelor

rusești dinspre miază-noapte, până când elementul românesc descălecător de peste munți a putut să se constituie aci în Stat. Pe urmă, principatele românești au avut, în grele timpuri de lupte hotăritoare, razimul cel mai tare împotriva Turcilor mai ales în regatul ungar și în puterea Habsburgilor ca moștenitori ai coroanei ungurești; iar suzeranitatea turcească, la rândul ei, le-a apărut contra tendințelor de cucerire ale Austriei și Rusiei, cele două mari puteri creștine care ocrotindu-le râvneau mereu să le anexeze. Apoi, ambele puteri rivale — una continuătoare a pretențiunilor și politicei ungurești față de Români, alta protectoare interesată a creștinilor ortodocși din imperiul otoman cu principate dependente —, contrariate în tendințele lor prin renașterea ce se manifestă în principate, s'au acordat cu Turcia contra aspirațiilor naționale pentru unirea țărilor surori și pentru întemeierea unei dinastii care să le cheazășuească viitorul, aspirațiuni realizate numai cu ajutorul puterilor occidentale contra tuturor împotrivirilor și uneltirilor celor trei puteri încunjurătoare.

Astfel, popoarele turanice și mai ales Bulgarii vechi slavizați, Ungurii (în cele din urmă, prin monarhia austriacă) și Turcii, au influențat, când în rău, când uneori în bine, viața națională și politică a poporului românesc în dezvoltarea lui istorică.

Astăzi, în marea criză prin care trece Europa spre o nouă eră de dezvoltare a Statelor și popoarelor ei, și Unguri, și Bulgari, și Turci, — în trecutul lor unii contra altora, când Românii erau uniți cu Bulgarii coreligionari contra Ungurilor, cu Ungurii contra Turcilor dușmani creștinătății, cu Turcii contra creștinilor ce năzuiau să-i reducă, — astăzi câteșitrei, punându-se sub scutul și în serviciul celei mai tari puteri militare, sunt uniți într'un țel comun, prin actuala comunitate de năzuințe ca și prin afinitatea de rasă în manifestarea tendințelor inerente.

Care urmă să fie locul României, în ceasul hotăritor pentru viitorul ei și al neamului românesc întreg? Această mare întrebare și-o pune fiecare Român cu conștiință națională și oricine își dă seama de marile probleme ale epocii de față.

Dacă scopul final al istoriei ca știință este de a face să înțelegem prezentul prin cunoștința trecutului, cercetarea raporturilor istorice dintre Români și Unguri ce ne propunem aci, — având în vedere influența politică cea mai intensiv și mai îndelung exercitată asupra dezvoltării istorice a neamului românesc, influență ce atinge direct o mare parte

de pământ românesc istoric în alcătuirea Statului unguresc, urmând a se manifesta și resimți în organismul național și dincoace de munți, — această cercetare a faptelor și împrejurărilor ce au apropiat sau învrăjbit în trecut ambele popoare nu va lipsi, luminând îndărăt, să servească a pune în lumină istorică enigma prezentului.

PARTEA I-a

STĂPÂNIREA UNGUREASCĂ PÂNĂ LA ÎNTEMEIEREA PRINCIPATELOR ROMÂNE

I

ROMÂNII ÎN REGATUL UNGAR MEDIEVAL ȘI ORGANIZAȚIA LOR NAȚIONALĂ

Ungurii, venind din patria lor asiatică, își fac apariția în Europa în secolul al IX-lea, ca ultimul val al năvălitorilor ce s'au încheiat cu formațiunea de State noue pe teritoriul imperiului roman.

Inrudiți cu Hunii, Avarii și Bulgarii vechi, care i-au precedat, ca și cu Pecenegii, Cumanii, Tătarii și Turcii, care le-au urmat în năvălirile ce au pustiit și robit patria Românilui, oprindu-l în mersul dezvoltării sale naționale și în desfășurarea civilizațiunei sale latine-creștine, Ungurii se înfățișează, la venirea lor, în aceiaș stare de barbarie ca și celelalte neamuri turanice ce au îngrozit creștinătatea.

«Neam prea feroce și mai crud ca orice fiară», — zice despre Unguri un cronicar german, martur contemporan al năvălirii lor. — «Ei trăiesc, nu ca oamenii, ci ca fiarele: se hrănesc cu cărnuri crude, beau sânge, și inima oamenilor prinși în războaie o mănâncă drept leac; ei nu știu ce este mila, și niciun sentiment de pietate nu mișcă inima lor»¹⁾.

Așa se înfățișau contemporanilor civilizați năvălitorii care acum 1020 de ani (pe la 895) veniră să se așeze la Dunărea de mijloc și la Tisa, unde îi precedase Hunii și Avarii, și să supună ținuturile românești de peste munți, stăpânite până la liberarea lor prin marele războiu din urmă.

¹⁾ *Reginonis Chronicon*, a. 889. *M. Germ.* SS. I, 599—600: gens Hungarorum ferocissima et omni belua crudelior... Vivunt non hominum sed beluarum more. Carnibus siquidem, ut fama est, crudis vescuntur, sanguinem bibunt, corda hominum quos capiunt particulatim dividentes pro remedio devorant, nulla miseratione flectuntur, nullis pietatis visceribus commoventur.

«Ungurii, venind dinspre răsărit», — spun vechile anale rusești (din secol. XI—XII) — «au năvălit prin munții cei mari și au început a face războiu *Vlahilor* și *Slovenilor* ce trăiau acolo»¹⁾.

De asemenea cel mai vechiu cronicar al Ungariei (notarul regelui Bela, din secolul al XII-lea) are cunoștință de luptele Ungurilor cu «*Vlahii*», la cucerirea țării, unde ei au aflat locuind «Slavi, Bulgari, Vlahi și păstori ai Romanilor» (*Sclavi, Bulgarii, et Blachii ac pastores Romanorum*)²⁾. Și celelalte cronică ungurești (din secolul al XIII-lea și al XIV-lea), numind pe «Vlahi» ca «foști *coloni și păstori ai Romanilor*» care «au rămas în Pannonia (= Ungaria)»³⁾ și au fost găsiți în Ardeal de Secui, îi arată ca vechi locuitori ai țării cucerite de Unguri⁴⁾.

După știrile primului lor cronicar, Ungurii au aflat în Ardeal și în părțile dela răsărit de Tisa o organizație politică, sub «duci» (voivozi) naționali, ale căror țări au fost supuse de ei în mai multe lupte. Izvoarele lui erau, pe lângă autorii străini ce a utilizat, și oarecari însemnări istorice indigene, cuprinzând «genealogia regilor și nobililor Ungariei» ce o menționează, cum și tradiția păstrată până în timpul său în cântece naționale (*cantus jocatorum*) și în povești populare (*fabulae rusticorum*), «care» — zice el — «nu dau uitărei faptele vitejești și războaiele Ungurilor, până în ziua de astăzi». Din această tradiție, în legătură cu «genealogia» menționată, el a luat probabil știrile despre ducii și țările lor supuse de Unguri în părțile Daciei, neconfirmate prin alte mărturii directe⁵⁾.

¹⁾ *Chronica Nestoris*, ed. Miklosich.

²⁾ Anonymus Belae regis notarius.

³⁾ (Notă rămasă neindicată. N. E.).

⁴⁾ Cronicarii ungurești consideră pe Secui ca resturi ale Hunilor (*Hunorum residui*). După cercetările din urmă (Sebestyén, în *Memoriile Academiei Ungurești*, 1907. Cf. *Jahresberichte der Geschichtswissenschaft*, XXXI, 1908. III, 325), ei ar fi urmași ai Cabarilor (un neam chazar) veniți cu Ungurii, care s'au așezat mai întâiu la marginea răsăriteană a câmpiei Tisei, de unde, prin cucerirea Ardealului, au înaintat succesiv la hotarele răsăritene ale acestei țări, ca grăniceri. La hotarele apusene ale Ungariei fiind de asemenea niște grăniceri numiți Secui, care erau resturi de ale Avarilor confunđați cu Hunii, tradiția a atribuit apoi și Secuilor din Ardeal origine hunică, după analogia celor apuseni. În timpul conlocuirii lor cu Ungurii, Cabarii-Secui au primit jîmba ungurească, cu care ei au venit în părțile colonizate în Ardeal.

⁵⁾ Cu toate criticile ce s'au făcut acestei prime cronică ungurești, dela Roesler (*Romänische Studien*, 1871) încoace, tradiția ce ea ne-a păstrat rămâne ca atare în picioare. Fondul ei istoric poate să fie, bine înțeles, în câțva alterat prin felul cum a fost transmisă, dar nici de cum falsificat tendențios, cum vor unii, căutând să înlătore

Un asemenea ducat sau voivodat, cu locuitori «*Vlahi*» și «*Slavi*», sub un «duce *vlah*», unde «*Vlahii*» (numiți cei dintâi, ca și în anele rusești) erau populația principală, cronicarul unguresc arată în Ardeal, cu «cetatea» (*castrum*) pe Someș (pe la *Gilău*, la vest de Cluj); altul în țara Crișului (Crișana), între Someș și Murăș, cu «cetatea Bihor», și al treilea în Banat, între Murăș și Dunăre, până la «cetatea Orșova». Asupra populațiunei celor două din urmă, el nu dă altă indicație decât aceea că în țara ducelui bihorean, arătat în dependență de «împăratul din Constantinopole», locuia un popor numit «*Kozar*» (nume ce reamintește neamul Chazarilor din care o parte a venit cu Ungurii), iar în țara ducelui bănățean, arătat în legături cu Bulgaria, el menționează «*Bulgari* și *Vlahi*» în oaste. Negreșit și aci locuiau «*Vlahii* și *Slovenii*» cunoscuți anelelor rusești în părțile ocupate de Unguri. Legăturile lor cu Bizantinii și cu Bulgarii, despre care cronicarul unguresc are o vagă amintire, — tradiție cunoscută în Ungaria, cum vom vedea, chiar în părțile bănățene și bihorene și în altă versiune, — erau parte bisericești, parte și politice (în special cu Bulgaria).

Dacă autorii contemporani, atât occidentali cât și bizantini, nu ne dau știre despre populația acestor părți, locuite de Români («*Vlahi*, coloni ai Romanilor») și Sloveni, e fiindcă și unii și alții sau o trec sub tăcere sau o confundă cu Bulgarii. În intervalul dintre stăpânirea Avarilor și cucerirea ungurescă, când Statul bulgar turanic era singura putere dominantă la Dunărea de jos, părțile dela nordul fluviului, numite pe atunci la Bizantini «*Bulgaria dincolo de Dunăre*», erau în oarecare dependență de stăpânirea bulgară, care, după mărturi occidentale, se întindea aci până în vecinătatea Moravilor (la Tisa superioară)¹). Era, bine înțeles, o stăpânire numai nominală, cu oarecare supremație asupra unor organizațiuni naționale mai mult sau mai puțin dependente de Statul bulgar. În asemenea împrejurări, Românii și Slovenii din aceste părți, neavând atingeri directe nici cu Bizantinii nici cu occidentalii, de

tradiția istorică despre prezența Românilor în părțile Daciei la venirea Ungurilor, confirmată și prin alte mărturi și general admisă în istoriografie până la ivirea teoriei Sulzer-Roesleriene. Cf. scrierile mele: *Teoria lui Roesler*, în «Convorbiri Literare» XIX (1885), 255 ș. u.; *Originile Principatelor Române* (1889), p. 124 ș. u.; *Românii în Dacia Traiană până la întemeierea Principatelor* (1902, Din «Enciclopedia Română» vol. III); *Tradiția istorică în chestiunea originilor române*, în «Analele Acad. Rom.» Mem. S. Ist. XXIX (1907).

¹) (Notă rămasă neindicată. N.E.)

care erau despărțiți prin Bulgari și Moravi, cu «pustietatea Avarilor» dintre Dunăre și Tisa, erau ignorați de ei sau confunțați cu Bulgarii considerați ca stăpânitori. Astfel, scriitorii bizantini și occidentali, vorbind despre cucerirea țării de către Unguri, fac mențiune de luptele lor cu Bulgarii în legătură cu aceasta, pe când analele rusești, mai bine informate asupra părților răsăritene ale țării vecine (limitofă cu Rușii în Carpații nord-estici), știau, ca și prima cronică ungresească, de lupte cu «Vlahii și Slovenii» găsiți aci.

În luptă cu Ungurii, ducele român din Ardeal, pe care cronicarul ungresească îl numește *Gelou* sau *Gelu* (nume ce se aseamăna cu cel al localității *Gilău*), căzua ca primul luptător pentru libertate al neamului românesc de care pomenește tradiția istorică. Cu el căzua și țara lui, trecând sub stăpânire ungresească, mai întâiu ca ducatul propriu sub conducerea unuia din cei șapte duci ai Ungurilor¹⁾.

Această primă înaintare a Ungurilor din câmpia Tisei în Ardeal, pusă de cronicar în timpul lui Arpad, sub conducerea căruia Ungurii au luat în stăpânire Pannonia, a urmat mai probabil sub fiul și succesorul său Zoltan, cum indică numele de *Erdéli-Zoltan* care, după alte cronici ungresești, se întrebuința de obicei (*vulgariter*) pentru părțile transilvane²⁾. Titlul de *voivod* (de origine slavă, în documente ungresești: *voivoda* sau *vaivoda*), ce s'a dat apoi guvernatorului ungresească al Transilvaniei, titlu constatat pe urmă și la Românii din regatul ungar ca și dincoace de munți, în cele mai vechi știri documentare asupra lor, ca denumire pentru conducătorii lor naționali, a fost de bună seamă găsit aci la cucerirea țării și păstrat sub stăpânirea ungresească.

Cele două ducate dintre Munții-Apuseni și Tisa, unde Ungurii au ocupat mai întâiu numai partea dela nordul Crișului, de unde au înaintat în Ardeal, fură supuse și ele după învierșunate lupte. Totuș ducii lor (*Menemorout*, în Bihor, și *Glad*, în Banat, cum îi numește cronicarul), și-au păstrat mai mult sau mai puțin teritoriile sub supremație ungresească. După tradiția cunoscută cronicarului, ducele din Bihor a dat lui Zoltan, fiul lui Arpad, pe fiica sa ca soție, cu țara ce stăpânea, păstrând numai cetatea Bihorului cu ținutul ei.

¹⁾ (Notă rămasă neindicată, dar pe aceiași foaie autorul a adăugat cu creionul: *După concepția cronicarului, nu eră o supunere a țării ci o recunoaștere a ducelui ungar de către Români*).

²⁾ (Notă rămasă neindicată. N.E.)

Ducatul din Banat, recunoscând supremația ungurească, s'a menținut încă până în timpul lui Ștefan cel Sfânt (995—1038), întemeietorul regatului ungar, când fu desființat. Ultimul său duce, numit *Ahtum* (nume cu înfățișare turanică), «descendent» al ducelui găsit aci de Unguri (cum îl prezintă cronicarul), căzù în luptă pentru autonomia ce mai păstrase până atunci. El stăpânea, după *Viața Sfântului Gerard* (care a predicat aci sub Ștefan, ca primul episcop al ținutului), țara dintre Criș și Dunăre până la hotarele Ardealului și Olteniei («la Severin»), deci și partea dela sudul Crișului a fostului ducat bihorean¹⁾. Populația lui eră creștină de «ritul grec», ca și ducele, și sub autoritatea bisericească a episcopatului de Vidin; ducele Ahtum, «botezat în Vidin după ritul Grecilor», — zice *Vieța S-lui Gerard* — «a primit puterea dela Greci și a făcut în cetatea sa *Morisena* (azi Cenad pe Murăș) o mănăstire cu monahi greci»²⁾. Legăturile cu «Grecii» și cu «Vidinul» (după desființarea Statului bulgar la 1018, sub stăpânire bizantină) erau cunoscute (după o tradiție ca cea păstrată în *Viața lui Gerard*) și primului cronicar unguresc, care le pune la epoca venirii Ungurilor, prezentând pe ducele bihorean ca dependent de «împăratul din Constantinople», iar pe ducele din Banat ca originar «din Vidin».

Tot de ritul grec eră și populația creștină din Ardeal. Chiar ducele unguresc Gyla, care stăpânea aci, în părțile fostului ducat românesc, supuse în legătură cu partea dela miază noapte de Criș a ducatului bihorean, a primit (după mărturii bizantine) creștinismul sub această formă. El se botează la Constantinople și primi dela împăratul Constantin VII Porphyrogenitul titlul de «patriciu» roman (pe la 950), care se de-dea ca distincție căpeteniilor barbarilor ce intrau în legături federale cu imperiul. In acelaș timp, el primi un episcop pentru țara sa, numit *Ieroteu*. E cel dintâiu episcop arătat în părțile Daciei Traiane, după năvălirile ce au trecut până atunci peste ea³⁾.

¹⁾ (Notă rămasă neindicată. N.E.)

²⁾ Numele acestei localități, pe Murăș (*juxta Morisium*), are o formă ce nu poate fi nici ungurească, nici bulgărescă; forma românească *Mureșeana* sau *Moreșeana* (cf. scrierea mai veche «*Morăș*» pentru Murăș) e cea mai apropiată.

³⁾ Const. Porphyrog. *de adm. imp.* c. 40. Muralt, *Essai de chronographie byzantine* I, 525. Faptul că Const. Porphyrog., marturul cel mai important pentru năvălirea Ungurilor, nu face mențiune de Români în părțile ocupate, nu poate fi invocat contra prezenței lor. Tot așa el nu menționează nici pe Slovenii din Dacia și Pannonia, cum nici pe Români din părțile stăpânite de Bulgari și de Bizantini la dreapta Dunării. Unde erau atunci Români, dacă lipsa de mărturii contemporane ar fi un argument contra

Pe când în părțile Daciei ocupate de Unguri, cu populație românească amestecată cu Sloveni (care s'au contopit apoi cu Românii și dela care ne-au rămas numeroasele numiri topografice de origine slavă, ca mărturie a existenței lor de altădată), se constată creștinismul de ritul grec, răspândit aci înainte de creștinarea Ungurilor, — în părțile apusene ale țării ocupate de ei, supuse de mai înainte influenței occidentale, fu propagat creștinismul de ritul latin. Această formă a creștinismului o îmbrățișă Ștefan, fiul lui Geiza, din neamul lui Arpad. Geiza, care domnea în Ungaria apuseană, creștinându-se prin influența soției sale, fiica lui Gyla din Ardeal ⁴⁾, a deschis mai întâiu calea misionarilor creștini din Apus. Dar tocmai fiul său Ștefan, căsătorit cu o principesă germană (sora împăratului de apoi Henric III), a dus aceste începuturi la izbândă. Papa Silvestru II îi trimise coroana regală (1000), cu atributul «apostolatului» ⁵⁾. Astfel, Ștefan deveni întemeietorul regatului ungar, cu dinastia națională a Arpazilor (până la 1301), și al bisericii latine în Ungaria, care îl venerază ca sfânt.

Alăturarea regatului ungar de către civilizația creștină occidentală eră de cea mai mare importanță pentru dezvoltarea lui în viitor. Sub puterica ocrotire a bisericii catolice, barbarii turanici au ajuns la situația

prezenții lor în părțile stăpânite de Unguri, Bulgari și Bizantini? Aci, Const. Porphyrog., ca și alți scriitori contemporani, nu arată decât popoarele stăpânitoare. După dânsul, pe timpul lui (pe la 950), Ungurii se hotăreau cu Bulgarii «spre răsărit» și «la Dunăre», iar cu Pecenegii (care aveau în stăpânire Moldova cu partea limitrofă a Țării-Românești până în fața Silistrei) «spre miazănoapte» (*De adm. imp.* c. 13. c. 40). Aceasta concordă cu mărturiile despre întinderea stăpânirii bulgare la nordul Dunării, unde Țara-Românească și partea sud-estică a Ardealului (supusă de Unguri abia după a. 1000), erau încă în oarecare dependență de Bulgaria. Numai astfel, Bulgarii puteau fi socotiți ca vecini răsăriteni ai Ungurilor, iar Pecenegii, hotărîndu-se cu aceștia în Carpații nord-estici, ca vecini de miazănoapte, unde ei erau depărtați unii de alții «cale de patru zile» (c. 37). Această distanță (care concordă cu «trei zile de drum prin păduri» ce Tătarii au făcut peste acciași munți, la năvălirea lor în Ungaria în 1241) nu putea să fie la Dunăre, unde Pecenegii se întindeau spre apus până la Silistra, iar Ungurii spre răsărit până la «podul lui Traian» (la Severin). Aci ei erau despărțiți prin «Bulgaria dincolo (= la nord) de Dunăre», unde distanța de hotar dintre țara Pecenegilor și «Bulgaria» (pe uscat) eră «cale de jumătate de zi» (c. 37).

⁴⁾ Cf. bibliografia privitoare la soția lui Geiza, în *Jahresberichte der Geschichtswissenschaft* 1910, III, 330.

⁵⁾ *Hartvici Vita S. Stephani Regis*, ed. Endlicher, *Monumenta Arpadiana*, pag. 173 = Florianus I, 45: Crucem insuper ante regi ferendam velut in signum apostolatus misit. — Titlul de «rege apostolic» nu e constatat decât mult mai târziu.

ce ei au câștigat apoi în sistemul Statelor europene, care a determinat dezvoltarea lor istorică de până acum, favorizată și prin așezarea geografică, în mănoasa câmpie a celui mai însemnat fluviu al Europei centrale.

Ștefan înțelese pe deplin rolul său de rege «apostolic». Cu energia și devotamentul unui adevărat apostol, el stârpî pĂgĂnismul la poporul sĂu și așeză Statul sĂu pe temeliile tari ale noiei credințe. În acelaș timp, el cĂutĂ sĂ întindă autoritatea bisericeii latine și în pĂrțile cu rit grec din cuprinsul puterii sale. Ducele unguresc Gyla II (*Gyula minor*, numit și *rex Julus*) din Ardeal, unchiul sĂu, ca și ducele Ahtum din Banat, aderenți ai bisericeii grecești, împotrivindu-se acțiunii religioase a lui Ștefan ca și politiceii lui de întĂrire a puterii regale, fură învinși, iar țĂrile lor fură supuse direct regelui victorios¹⁾.

Pe lĂngĂ acestea, Ștefan supuse și un ducat ce se menținuse pĂnĂ atunci în «locuri foarte tari» ale Ardealului (în partea sud-estică), independent de Unguri și în oarecare legĂturi cu Statul bulgar, pentru care legĂturi ducele respectiv e numit, în cronicile ungurești, ca «duce bulgar» (cu nume *Kean* sau *Kaan*, care ar corespunde cu turanicul *Khan* = principe, titlu întrebuintat și la vechii Bulgari)²⁾. Pe teritoriul acestui ducat, supus atunci (după 1002), se gĂsește apoi, în cele dintĂi documente privitoare la aceste pĂrți (dela începutul secolului al XIII-lea), «țara RomĂnilor» (*terra Blacorum*) din Ardeal, ca ținut autonom. Din aceastĂ parte, tradiția noastrĂ istoricĂ aduce pe legendarul Negru-Vodă ca descĂlecĂtor al ȚĂrii-RomĂnești.

* * *

54509
Cuceririle lui Ștefan cel Sfânt și organizația ce el a dat Statului constituit prin dĂnsul au desĂvĂrșit întemeierea regatului ungar în întinderea ce a avut de atunci. Acest regat cuprindeĂ Ungaria propriu zisă, în care au fost încorporate și teritoriile foastelor ducate din Crișana și Banat, și provincia Ardeal sau Transilvania (cu numele mai vechiu *terra Ultra-silvana*, ung. *Erdély* = țara dincolo de pĂdure), formată din cele douĂ ducate ardelenesti, ca țarĂ deosebită a coroanei ungurești, guvernată de un voivod numit de rege. Croația și Slavonia, unite mai târziu cu Ungaria, și-au pĂstrat autonomia națională, ca regat propriu sub suveranitatea regelui Ungariei.

¹⁾ (Notă rămasă neindicată. N. E.).

²⁾ (Notă rămasă neindicată. N. E.).

În cuprinsul regatului ungar, Românii, locuitori aborigeni în părțile Daciei, fiind supuși stăpânirii ungurești, au păstrat totuș un rest din vechea lor autonomie națională. Documentele ungurești din secolul al XIII-lea până în al XVI-lea îi arată organizați în districte autonome, cu un drept propriu românesc (*antiqua lex districtuum volachicalium*), recunoscut din vechime (*ab antiquo*), sub conducători naționali, numiți cnezi (*Kenezii*) și voivozi (*voivodae*).

Cnezii români, după cum îi arată documentele ungurești, erau conducătorii și judecătorii naționali ai satelor românești care se bucurau de oarecare autonomie. Ei sunt constatați mai ales pe teritoriile supuse direct coroanei, mai rar și pe cele stăpânite de nobili. Pe asemenea teritorii, se găsesc și unele sate cnezești ce s'au format pe locuri lăsate cnezilor spre runcuire și colonizare.

Cnezul avea atribuția să judece pe sătenii săi, să adune dările cvenite din cuprinsul cnezatului său, și făcea, cu ceata sa, servicii în oaste, având în schimb beneficiul uzufructuar al posesiunii sale «keneziale». Ca stare socială, cnezii români nu se deosebeau mult de poporul lor. Totuș ei erau în câțva asimilați nobililor: mărturia unui cnez (supus direct regelui) la judecată era echivalentă cu cea a unui nobil; de asemenea amenzile și prețul sângelui erau la fel.

În regulă generală, jurisdicția unui cnez se întindea asupra unui sat; dar adeseori se găsesc și câte doi sau mai mulți cnezi într'un sat; uneori un cnez avea mai multe sate sau un teritoriu mai mare sub jurisdicția sa. Satele cnezești din districtele românești supuse direct coroanei erau dependente de castele regale, sub administrația castelanilor, care luau în primire dările cvenite dela Românii ținuturilor respective; unde nu erau castele regale, această funcție se îndeplinea de comitele ținutului. Darea era de obicei a 50-a parte din turmele de oi, numită *quinquagesima*, pe lângă un mic cens (trei groși dela «sesiune»), adică dela casa cu locul ce-i aparține și alte dări mai mărunte (dijmă dela porci și albine). Cnezii de pe domeniile regale, confirmați în cnezatul lor, erau scutiți de aceste dări pentru partea lor de pământ (*mansio*) care de obicei era mai mare. Cnezii aveau dreptul de a se folosi de munca sătenilor pentru cultivarea locului lor, și dreptul de a ține moară; pe lângă acest beneficiu, ei mai aveau un venit dela judecăți. Jurisdicția cnezească (*iurisdictio Knesii*) era limitată la cauzele mai mărunte, fiind exceptate crimele de furt sau

lotrie, de incendiar și omor, a căror judecare eră rezervată autorităților regale.

Cnezatul eră în general ereditar, transmițându-se dela tată la fiu sau fii. Pentru vitejiile lor în războaie, recunoscute în numeroase documente, cnezii primiau adeseori, drept recompensă, cnezatul lor sau alt pământ ca proprietate alodială, devenind astfel nobili (*nobiles Olahi*). De asemenea acei cnezi care treceau la catolicism se făceau nobili și proprietari ai cnezatului lor. În acest chip, un mare număr de cnezi români devenind nobili și catolici, s'au înstreinat de neamul lor, contopindu-se cu nobilimea ungurească. Dintr'o familie de cnezi români din țara Hațegului, s'a ridicat viteazul oștean Ioan de Huniad, care a devenit voivod al Ardealului și «gubernator» (regent) al Ungariei, iar fiul său Matiaș Corvin, cel mai național rege unguresc din perioada post-arpadiană; de asemenea Nicolae *Olah* = Românul, arhiepiscop primat al Ungariei.

Prin asemenea proces de desnaționalizare, Românii din regatul ungar au pierdut succesiv pe conducătorii lor naționali, ai căror urmași înstreinați de neam s'au făcut chiar opresorii lor, pe când cnezii rămași credincioși bisericei și naționalității străbune au căzut din ce în ce în starea de șerbie¹).

Organizația cnezească a Românilor din regatul ungar, unde ea nu se găsește decât în părțile locuite de Români, în Ardeal, Banat, Crișana și Maramurăș cu comitatele vecine din nord-estul Ungariei (unde a trecut și la Ruteni), eră o veche instituție românească, anterioară cuceririi ungurești. Ea eră cea dintâiu organizație românească și dincoace de munți înainte de întemeierea Principatelor, unde cnezii, constatați ulterior ca judecători sătești sau ca moșneni, se numeau și cu vechea denumire românească «judeci» (din lat. *judex, iudices*), negreșit numele național mai vechiu și al cnezilor români de peste munți, cunoscuți și sub această denumire (*iudices vel Kenexii*). Ea se găsește asemenea și la Românii de peste Dunăre.

Prin denumirea sa veche românească, de origine latină, «judecia» sau cnezatul se prezintă ca o instituție străbună, moștenită din epoca romană, odată cu numele ei latin. Originea ei pleacă probabil de la organizația coloniilor și municipiilor romane, conduse de judeci (*duumviri juri dicundo*), care organizație națională se va fi păstrat mai mult sau mai puțin sub stăpânirile streine ce s'au succedat, acomodându-se nouelor

¹) (Notă rămasă neindicată. Pe margine, cu creionul, adăugat: *Kemeny, Bogdan*, N. E.),

împrejurări. Sub influență slavă, care bine înțeles a atins într-o câțiva și instituția însăși, vechea denumire românească de «judeci» ai acestor conducători naționali a fost înlocuită cu cea de «cnezi» (din slav. *Knež* = principe)¹⁾.

În unele părți, mai multe cnezate (sate sau teritorii conduse de cnezi) se găsesc unite sub conducerea unui voivod național, alcătuind o «țară». Astfel, în «țara Maramureșului» (*terra Maramorisiensis*), de unde au descălecat întemeietorii principatului Moldovei, cum și în alte părți românești din Ungaria, sunt constatați mai mulți cnezi români sub conducerea unui voivod național. De asemenea în «țara Severinului» (*terra de Zeurino* sau *terra Zeurini*), Oltenia de astăzi, găsim în prima jumătate a secolului al XIII-lea, înainte de întemeierea principatului Țării-Românești, pe lângă cnezi, și un voivod, al cărui teritoriu propriu e numit «cnezat» (nu voivodat). Aci denumirea de cnezat, întrebuițată pentru un teritoriu mai mare, compus din mai multe sate, eră echivalentă cu «județ», ca teritoriu supus jurisdicțiunii «keneziale» a voivodului, care, pe lângă cnezatul său propriu, avea și conducerea celorlalți cnezi din cuprinsul voivodatului.

Din atari uniuni de cnezate cu un voivod în frunte, probabil ales dintr-o familie de cnezi în care demnitatea voivodatului eră ereditară ca și cnezatul, s'au alcătuit cele dintâi voivodate românești dincoace de munți, constatate în Țara-Românească pe la mijlocul secolului al XIII-lea ca existente de mai înainte; iar voivodatele formate din cnezate au dat naștere celor două principate, cu dinastii de sistem ereditar-electiv, rămas dela vechea organizație cnezească-voivodală.

Voivodatul românesc se prezintă ca o instituție veche națională, ca și cnezatul, cu toate că denumirea e slavă. Titlul de «voivod» sau «voevod» (slav. *voievoda* = conducător de oaste, *belli dux*), împrumutat dela Slavii vecini sau conlocuitori și păstrat sub influența limbei oficiale slovenești (introdusă prin biserică în timpul supremației bulgare), se întrebuițată la noi pe lângă vechea denumire românească de «domn», care nume latin s'a păstrat în limba poporului alături de voivod, ca

¹⁾ Ipoteza despre dezvoltarea cnezatului la Români, ca instituție veche românească, din organizația coloniilor și municipiilor romane, conduse de *duumviri* (în municipii, *quatuorviri iuri dicundo*, am expus-o încă din 1900/1 în cursul meu de istoria Românilor (litografiat după notele stenografice ale studenților mei) la universitatea din București. Văzând-o admisă ulterior și în altă parte, constat aci prioritatea.

și «judec» sau «jude» alături de cnez, menținându-se ca denumire pentru capul Statului până la înlocuirea sa prin titlul de rege. «Feciori de *domni* din Maramorăș» au descălecat, după cronica lui Ureche, țara Moldovei. Tradiția cunoscută cronicarului povestează deci de «domni din Maramorăș», în loc de voievozi. «Și într-o această începătură» — zice cronica — «au fost domnia ca o căpitănie».

Atari «domni», cu atribuțiuni de «căpitănie» teritorială, erau și voievozii români în regatul ungar, cum îi arată documentele ungurești. Ei se deosebeau de ceea ce eră *voievoda* la Slavi. Pe când acesta avea atribuțiuni militare, ca conducător de oaste, voievozii români erau capi teritoriali, ca conducători autonomi ai unor uniuni de cnezate, cum îi găsim mai ales în Maramurăș, ca și în alte părți ale Ungariei, cu atribuțiuni administrative și judecătorești, în câțva și militare, cum le avea, în măsură mai mare, și voievodul Transilvaniei ca guvernator regal al provinciei. Din conducători de uniuni de cnezate, acești voievozi teritoriali s'au dezvoltat, în cele din urmă, ca domni suverani în cele două Principate, păstrând vechiul titlu de «voievod», pe lângă cel de «domn», iar în regatul ungar ei au decăzut pe alocurea la funcția de cnezi, ca conducători sătești cu titlul de voievozi, cum sunt constatați în mai multe cazuri, până la dispariția lor pe la mijlocul secolului al XVI-lea ¹⁾.

Așa fiind, instituția voievodatului românesc, cu atribuțiuni analoge cu ale cnezilor în cuprinsul teritoriului respectiv, s'a dezvoltat, cum se pare, din instituția mai veche a cnezatului sau judeciei, prin formarea de uniuni de cnezate, cu un cnez mai de seamă în frunte, care a primit titlul de voievod. Acest titlu, împrumutat dela Slavi, s'a substituit probabil românescului «domn», ca și titlul de cnez celui de «judec» (primitiv *judece*), și unul și altul primind în românește altă semnificație decât în limbile slave. Astfel, aceste titluri de origine slavă, cu sinonime românești, se înfățișează ca înlocuind vechi denumiri românești pentru instituțiuni naționale, diferite de cele slave cu acelaș nume. E o suprapunere slavă pe un strat mai vechiu românesc.

După analogia acestei organizațiuni vechi, constatată la Români, și dincolo și dincoace de munți, în cele dintâiu mărturii documentare ce avem despre dâșii, urmează să admitem că de acelaș fel, mai mult sau mai puțin, vor fi fost și ducatele sau voievodatele găsite de Unguri

¹⁾ (Notă rămasă neindicată. Pe margine, cu creionul, adăogat cuvântul: *Bogdan*. N.E.)

în Ardeal, Crișana și Banat, despre care tradiția istorică ungurească a păstrat amintire. Aceste ținuturi, împreună cu țara Maramurășului, la nord, și cu țara Severinului la sud-est, cuprinzând teritoriul colonizațiunii romane, în Dacia (între Olt și Timiș cu părțile transilvane), sunt arătate și în primele noastre cronici, după vechea tradiție națională, ca vechiul pământ românesc de unde au fost descălecate mai târziu partea răsăriteană a Țării-Românești și Moldova.

Ducatele sau voivodatele găsite de Unguri în părțile românești ocupate de ei, fiind supuse și desființate, Românii au continuat să păstreze, sub stăpânirea ungurească, totuș un rest din vechea lor organizație, sub judecii sau cnezii lor sătești, ca conducători naționali. În țara Maramurășului, în colțul muntos dela confiniile nord-estice ale Ungariei, cum și în alte locuri izolate ale regatului, ei au putut să păstreze, ca și în țara Severinului, și instituția voivodatului, dezvoltată ca organizație națională înainte de cucerirea ungurească.

Ducatele găsite de Unguri în părțile locuite de Români fiind astfel de voivodate, formate din uniuni de cnezate fără coeziune mai strânsă între ele, aceste formațiuni politice erau cu atât mai puțin în măsură să reziste năvălitorilor pe care nici chiar imperiul Frâncilor nu i-a putut opri să ocupe Panonia dependentă. Totuș instituția voivodatului ca și cea a cnezatului, pătrunzând adânc vieța națională a poporului românesc, a persistat și sub stăpânirea ungurească, ca organizație românească *ab antiquo* a ținuturilor cu autonomie națională.

* * *

Un ținut românesc autonom, ca și voivodatele, eră «țara Românilor» (*terra Blacorum*) în Ardeal, menționată în documente din prima jumătate a secolului al XIII-lea, împreună cu «țara Secuilor», ca vecine cu «țara Bârsei» a cavalerilor Teutoni, aduși aci la 1211¹⁾. Din această parte, unde cronicile ungurești arată ducatul lui «Kean», supus de Ștefan cel Sfânt la începutul secolului al XI-lea, tradiția noastră istorică aduce pe descălecătorii Țării-Românești, cu legendarul Negru-Vodă.

Un asemenea voivod național, ca în țara Maramurășului, nu e constatat aci sub stăpânirea ungurească. Dar mărturiile documentelor asupra acestui ținut, înainte de ivirea voivozilor români dincoace de munți, sunt prea puține și nu ne dau decât numele, cu vaga indicație asupra

¹⁾ (Notă rămasă neindicată. N. E.).

așezării lui, așa încât lipsesc date mai precize cu privire la autonomia lui, afară de ceea ce știm în general despre organizația cnezească.

După cât reiese din știrile ce avem asupra părților transilvane, «țara Românilor», cu «pădurea Românilor» (*silva Blacorum*), așezate la confiniile meridionale, cuprindeau teritoriul românesc din Ardeal ce nu aparține nobililor ungurești, sau «țării Secuilor» sau «țării Sașilor» și a cavalerilor Teutoni (a căror posesiune a fost unită apoi cu țara Sașilor), fiecare din aceste teritorii deosebindu-se prin organizația sa proprie. Ca și țara Maramurășului și alte districte românești autonome, ea era domeniul coroanei, care în anume condițiuni putea să dăruiească aci pământuri ca proprietate alodială, sau să le confere ca posesiune feudală, sau să dispună de ele altfel. În acest mod, întinderea ei, mai mare la început, a fost succesiv tot mai redusă, până când ea a fost desființată ca ținut autonom, fiind parte cuprinsă în organizația comitatelor, parte unită cu alte ținuturi.

Pe asemenea teritoriu regal, supus la cucerire direct coroanei, numai rar populat de Români și Slovenii găsiți de Unguri, au fost aduse coloniile de Secui (așezați în secolul al XI-lea la hotarele răsăritene ca grăniceri) și de Sași (aduși în secolul al XII-lea), formând «țara Secuilor» și «țara Sașilor» ca părți autonome ale provinciei transilvane. Tot așa a fost conferită cavalerilor Teutoni «țara Bârsei», expusă «incursiunilor păgânilor» (Cumanilor din Moldova și partea limitrofă a Țării-Românești), din care cauză, «pustie și nelocuită» (*deserta et inhabitata*), cum spune diploma de donațiune, ceea ce, bine înțeles, nu poate fi luat în sens literal. Nomenclatura topografică slavo-română ce cavalerii au găsit aci o arată locuită de Români și Sloveni (Șchiai, românizați în cele din urmă), vechii locuitori ai țării. Restul teritoriului transilvan locuit de Români, cât nu aparține nobililor sau clerului și nu era cuprins în organizația comitatelor, era «țara Românilor» cum se găsește la începutul secolului al XIII-lea.

În această țară a Românilor, regele Andrei II (1205—1235) confirmă în 1223 mănăstirei din Cârța (pe Olt) o posesiune așezată între riurile Arpaș și Cârța în țara Oltului, care îi fusese conferită mai înainte și «eximată dela Români» (*terram exemptam de Blaccis*), adică scoasă de sub dreptul românesc¹⁾. Tot așa a fost dată prepozitului din Sibiu posesiunea Brodnic (*terra Borothnik* sau *possessio Prodnik*), în schimbul

 ¹⁾ (Notă rămasă neindicată. N. E.)

satului Csnădioara, conferit în 1223 mănăstirei din Cârța, așezate de asemenea în părți românești ¹⁾. În privilegiul lui Andrei II din 1224 pentru Sașii Transilvani, «începând dela Orăștia până la Baraolt», se acordă acestora dreptul de a folosi «pădurea Românilor și Pecenegilor» (*silvam Blacorum et Bissenorum*) «în comun cu Românii și Pecenegii» (*Bissenii* = ung. *Besenyő*) ²⁾. Această pădure, corespunzând cu linia Orăștia—Baraolt, indică întinderea țării Românilor, așezată între țara Sașilor și Alpii Transilvani. Aci erau ținuturile românești: țara Făgărașului (cu munții Făgărașului și munții Perșani), între munți și Olt până la sud-vest de Baraolt, hotărîndu-se la răsărit cu țara Bârsei a cavalerilor Teutoni; ținutul numit mai târziu al Amlașului (cu munții Cibinului), la miază-zi de Sibiiu, și țara Hațegului (cu munții Hațegului și munții Sebeșului), la miază-zi de Orăștia. Aceste ținuturi românești, cuprinzând laturea de miază-noapte a Alpilor Transilvani (cu munții interiori) până la hotarele țării Sașilor și țării Bârsei, formau țara Românilor ca teritoriu autonom la începutul secolului al XIII-lea. De ea ținea și pădurea vecină cu țara Sașilor, cărora privilegiul din 1224 le acordă dreptul de a o folosi «în comun cu Românii și Pecenegii».

Pecenegii au stăpânit părțile dela răsărit de Carpați, dela sfârșitul secolului al IX-lea până în a doua jumătate a secolului al XI-lea, când i-au înlocuit aci Cumanii. De aci, ei au trecut și în Ardeal, unde la 1224 se găseau încă în vecinătate cu țara Românilor, fiind constatați și mai pe urmă la nord-est de țara Făgărașului (la Racoș pe Olt, în comitatul Târnava mare, și la Racoșul de sus, în comitatul Odorhei) ³⁾, cum și în comitatele Alba de jos și Trei-Scaune (cu localități numite *Besenyő*). În această vecinătate, ei aveau parte la pădurea numită a «Românilor și Pecenegilor», care — vecină cu Sașii «dela Orăștia până la Baraolt» — eră mai ales în cuprinsul țării Românilor, stăpânitorii ei de baștină.

Pe atunci, țara Românilor din Ardeal se întindea în câtva și pe laturea de miazăzi a Alpilor Transilvani. În 1233, Bela IV ca coregent al tatălui său Andrei II, care i-a cedat partea răsăriteană a regatului, dăruiește comitelui *Corlardus* (Conrad) de Tâlmaci «țara Loviștea», dela apa Lotrului (*terram Loysta vocatam, ab aqua Lothur vocata, quae fluit in*

¹⁾ (Notă rămasă neindicată. N. E.)

²⁾ (Notă rămasă neindicată. N. E.)

³⁾ (Notă rămasă neindicată. N. E.)

aquam Olth), care îi fu confirmată și în 1265¹⁾. Această donațiune dincoace de munți, unită cu posesiunea transilvană Tălmaci (la sud de Sibiiu), eră în părțile ce țineau de țara Românilor, care pe atunci cuprindeă, cum se vede, și laturea meridională a munților până pe apa Lotrului, în Oltenia. Asemenea întindere a stăpânirii ungurești dincoace de munți e constatată, cum vom vedea, și la răsărit de Olt, în legătură cu țara Bârsei a cavalerilor teutoni, vecină cu țara Făgărașului, de unde, după tradiție, a fost descălecată partea răsăriteană a Țării-Românești.

În cele următoare, vom căuta să lămurim mai de aproape această descălecarea de peste munți, cum și pretențiunile ungurești ce au rezultat de aci cu privire «la părțile transalpine» (cum Ungurii numeau părțile dincoace de munți), unde cei dintâi voievozi cunoscuți sunt constatați în dependență de regatul ungar.

În asemenea raporturi cu Ungaria, voievozii din Țara-Românească aveau în posesiune, ca feud unguresc, și unele părți ale țării Românilor din Ardeal. Așa țara Hațegului «cu apartenențele ei» se găsește la 1247 (când prima dată ea apare în documente, sub numele *terra Harszoc*, mai târziu *Hatzok*, *Hatzek*, *Hatzag*), în posesiunea voivodului din țara Severinului, în schimbul unui tribut; iar apoi fiind retrasă voivodului român, învinuit de «infidelitate», ea fu unită cu comitatele transilvane, sub un comite de Hațeg (constatat prima dată la 1276). Totuș Români din această parte au mai păstrat autonomia lor sub cnezi naționali, care aci foarte mulți deveniră pe urmă nobili. Tot așa țara Făgărașului și ținutul Amlașului, părți constatate în secolul al XIII-lea în stăpânirea Ungurilor, se află apoi (în secolul al XIV-lea și al XV-lea) în posesiunea Domnilor Țării-Românești, ca feud unguresc cu titlul de ducat; iar după ce le-au fost retrase acestora, în urma legăturilor de vasalitate cu imperiul otoman, ele au fost unite cu ținuturile săsești. Așa s'a desființat «țara Românilor» din Ardeal.

¹⁾ *Docum.* I, 127, 325. Zimmermann & Werner, *Urkundenb.* I, 58, 94—95. Loviștea se numește azi plaiul de miazănoapte al județului Argeș (*Marele Dicționar geografic al României*, IV, 188). Mai înainte însă, sub acest nume se cuprindeau ambele maluri ale Oltului, dela pasul Turnului-Roșiu până mai jos de gura Lotrului, care district ținea de județul Argeș, așa încât acesta cuprindeă și partea de nord a județului Vâlcea de astăzi (Loviștea oltenească), hotărîndu-se cu județul Gorj. Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Daciens* I, pp. 341—342 și harta (Carte der Wallachei). Tunusli, *Istoria Țării-Românești*, trad. Sion, 171. Fotino, *Istoria Daciei*, trad. Sion, III, 160—161, 173—174.

Districtele românești autonome ce alcătuiau odinioară vechea țară a Românilor, bucurându-se de vechile drepturi ce le erau recunoscute, se află reprezentate și în adunarea provincială a Transilvaniei. La adunarea ce Andrei III (1290—1301), ultimul rege arpadian, ținut în 1291 la Alba-Iulia, unde s'a cercetat și o chestiune de proprietate din țara Făgărașului, prima adunare provincială constatată până atunci în Ardeal, iau parte «nobili, Sașii, Secuții și Români din părțile transilvane»; iar regele dă hotărârea, după ce a ascultat pe reprezentanții acestor patru națiuni ale țării¹⁾.

Când țara Făgărașului, care la 1291 era încă un ținut autonom al Transilvaniei, apare apoi iarăși în documente, ea se găsește în posesiunea Domnilor Țării-Românești ca feud unguresc.

* * *

Ce privește starea Românilor din părțile răsăritene ale Ungariei (Banat, Crișana și Maramurăș), mărturiile documentelor asupra ținuturilor românești de aci încep, cu privire la Români, abia din secolul al XIV-lea.

Ele arată, mai ales în Banat și Maramurăș, cum și mai rar în comitatele intermediare limitrofe cu Ardealul și Maramurășul, «sate românești» (*villae olachales*), conduse de cnezi, și «districte românești» (*districtus volachicales*), cu «drept românesc» (*jus volachie* sau *antiqua lex districtuum volachicalium*) și cu «adunarea lor» autonomă în «scaune românești» judiciare (*sedium volachicalium congregatio generalis*), libertăți folosite «din vechime» (*ab antiquo*). Ca și în Ardeal, mai mulți cnezi din Banat și Maramurăș, cum și din alte părți românești ale Ungariei, devenind nobili, primesc cnezatul lor sau alte sate românești ca proprietate alodială, ieșind astfel din organizația românească autonomă.

În Maramurăș, cnezatele românești erau unite sub conducerea unui voivod, numit «voivodul Românilor din Maramurăș». El se alegea de cnezii ținutului dintr'o familie în care demnitatea voivodatului se prezintă ca ereditară, și trebuia să fie confirmat sau recunoscut de rege. Atribuțiunile lui erau administrative și judecătorești, având să îndeplinească funcțiunile fiscale și supraveghetoare ce reveneau castelanului în alte părți, să judece pe cnezii din cuprinsul voivodatului său și să

¹⁾ Notă rămasă neindicată. (N. E.).

procure contingentul cerut pentru oaste. În schimbul acestor îndatoriri, el avea beneficiul posesiunii mai multor sate, pe lângă alte venituri dela cnezatele de sub conducerea sa.

Instituția voivodatului în Maramurăș e constatată abia din prima jumătate a secolului al XIV-lea. Cel dintâiu voivod român cunoscut aci e *Bogdan*, întemeietorul principatului Moldovei. Înainte de dânsul, se citează un *Nicolae voivod fiul lui Maurițiu*, constatat în 1303 ca «comite de Ugocea și Maramurăș», iar în 1299 numai cu titlul de voivod, când e numit cel dintâiu între baronii regatului¹⁾. Acesta nu era voivod al Maramurășului, pe lângă comite al ținutului, cum s'a admis de mai mulți istorici, atât români cât și streini. El a fost în două rânduri voivod al Transilvaniei (constatat la 1277 și 1315—1318), iar între acestea avea titlul de voivod (onorific). Fiind voivod onorific el a fost numit în funcția de comite de Ugocea și Maramareș, cum se găsește la 1303, cum și la 1319 (comite de Maramurăș), când iarăș era voivod onorific²⁾. Deci el nu are nimic a face cu voivodatul Românilor din Maramurăș, precum nici fiul său *Ștefan*, constatat în 1326 ca «comite de Maramurăș», fără titlul de voivod ce avea tatăl său³⁾.

Pe *Bogdan* îl întâlnim mai întâiu la 1343 ca «fost voivod de Maramurăș» (*quondam woywoda de Maramarosio*), calificat de «infidel» regelui (*noster infidelis*), precum este arătat și la 1349 (*Bogdan quondam woywodae nostri infidelis notorii*), când nepotul său de frate *Ioan fiul lui Iuga*, era «voivodul Românilor din Maramurăș» (*woywoda Olacorum de Maramorisio*). Lui *Ioan* i-a urmat în voivodat *Bogdan*, vărul său (*patruelis*), constatat la 1353 ca «voivod», pe când *Ioan* e numit numai cu calificativul de «Român» (*Stephani et Iohannis Olachorum, filiorum Ige similiter Olachy*). Acest *Bogdan* era negreșit fiul fostului voivod *Bogdan*, unchiul (*patruus*) lui *Ioan*. El va fi obținut voivodatul în virtutea dreptului de moștenire, împăcându-se cu regele în urma conflictului pentru care tatăl său fusese declarat «infidel notoriu». În cele din urmă, «*Bogdan*

¹⁾ *Monumenta Hung. hist. Diplom.* X, 202. a. 1299. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae*, VIII. 1, 147. a. 1303.

²⁾ Wertner, *Die Wojwoden Siebenbürgens*. Archiv des Vereines f. siebenb. Landeskunde. N. F. XXVIII (1898), pag. 60. 72. XXIX (1899), pag. 120. 138.

³⁾ Zimmermann & Werner, *Urkundenbuch z. Gesch. d. Sachsen in Siebenb.* I, 407. Mihályi, *Diplome Maramureșene din secolul XIV și XV* (1900), de unde luăm datele următoare, cuprinde cea mai completă colecție de documente privitoare la Români din Maramurăș (cu comitatele vecine din nord-estul Ungariei) și voievozii lor. *Nicolae* și *Ștefan* nefiind dintre aceștia, documentele respective nu sunt trecute aci.

și fiii săi» trecând în Moldova (pe la 1359), voivodatul fu încredințat lui *Stefan fiul lui Iuga*, fratele fostului voivod Ioan, constatat la 1360 ca «voivod al Maramurășului» (*Stephanus filius Ige, voivoda noster Maramorusyensis*).

Toți acești voivozi aparțineau aceleiaș familii, în care demnitatea voivodatului eră, cum se vede, ereditară. Ei aveau mai multe sate ca proprietăți moștenite, ca și nobilii, nu ca posesiuni «keneziale». Aceste sate, care altădată vor fi format un cnezat al voivodului, au devenit proprietatea acestuia negreșit înainte de Bogdan și fratele său Iuga, care le-au moștenit. Bogdan, fost voivod de Maramurăș înainte de 1343, mort ca Domn al Moldovei (după anii de domnie din cronicile moldovenesti) pe la 1365¹⁾ și născut pe la 1300, urmează deci că eră fiu de voivod, ca și fratele său Iuga, tatăl voivozilor Ioan și Stefan (Iuga însuși nu e constatat ca voivod).

Ca ținut autonom sub conducerea unui voivod național, țara Maramurășului eră socotită ca parte a regatului deosebită de Ungaria propriu zisă. Intr'un document din 1336, dat de capitulul din Agria (de care dioceză ținea populația catolică a comitatului), se face mențiune de «o cale publică ce duce din Maramurăș în Ungaria» (*de Maramorisio versus Hungariam*). Aceasta arată că pe atunci Maramurășul, ca ținut autonom sub un voivod român, pe lângă un comite unguresc ca funcționar regal, încă nu eră așa unit cu Ungaria proprie încât să fie socotit ca un comitat al ei, cum se găsește mai pe urmă.

Dinnainte de secolul al XIV-lea nu sunt cunoscute decât prea puține documente despre acest ținut, începând dela 1199, din care numai patru ne dau oarecari informațiuni, celelalte neavând decât numele, unul cu mențiunea unei vânători făcute în munții lui. În acest interval de un secol, Maramurășul nu e arătat ca fiind comitat, ci numai domeniu regal (1231)²⁾. Din două documente din 1299, mai aflăm că el aparțineă bisericește de mai înainte diocezei transilvane și a fost supus pe nedrept episcopatului de Agria³⁾, ceea ce indică legături mai

¹⁾ Din împrejurarea că Bogdan e numit la 1343 și 1349 *quondam voyvoda*, nu se poate deduce că el eră pe atunci mort; în acest înțeles, cuvântul *quondam* se pune înaintea numelui, nu a titlului. De alminterea, la 1349 el este arătat ca făcând încă de curând (*nuperrime*) acte de rebeliune. La 1353, când fiul său e constatat ca voivod, el nu putea să ocupe această demnitate, fiind sub *nota infidelitatis*.

²⁾ *Monum. Hung. hist. Diplom.* XI, 231 (Bunea 158).

³⁾ *Docum.* I, 540. 541. Cf. *Ibid.* p. 552. Mihályi, p. 1, a. 1300.

apropiate cu Ardealul decât cu Ungaria. Și cel dintâiu comite al Maramurășului, constatat la 1303 (aceiaș și la 1319), eră un fost voivod al Transilvaniei, căruia îi urmează fiul său. Această legătură cu Ardealul continuă încă la 1349—1350, când Andrei fiul lui Latzk eră «comite al Secuilor, al Brașovului, al Bistriței și al Maramurășului», ținuturi unite sub conducerea lui, cu însărcinarea de a apăra confiniile răsăritene ale regatului contra Tătarilor din Moldova.

Înființarea comitatului de Maramurăș la începutul secolului al XIV-lea, unde până atunci nu eră decât voivodatul Românilor ca organizație autonomă a ținutului încorporat la regat ca domeniu regal, a urmat după așezarea coloniilor de Unguri și Sași, constatate dela începutul secolului al XIV-lea ca «oaspeți» (*hospitum nostrorum fidelium de Maramorusio Saxonum et Hungarorum*)¹). Aceasta, ca și restricțiunea ce noul rege Ludovic (1342—1382) va fi impus voivodului în nouele împrejurări prin reducerea autonomiei, pare să fi fost cauza principală dela care a plecat conflictul lui Bogdan cu regele (între 1342 și 1349), conflict care în cele din urmă, pe lângă alte motive, a determinat trecerea lui în Moldova.

Ultimii voivozi de Maramurăș au fost frații *Balc* și *Drag*, fiii lui *Sas Voivod*, constatați amândoi împreună (1365—1397) ca «voivozi» sau ca «voivozi și comiți de Maramurăș», uneori și «comiți de Satmar», sau «de Ugocea», sau «ai Secuilor».

Aceștia nu aparțineau vechei familii de voivozi maramureșeni. Ei erau nepoții lui *Dragoș-Vodă*, pe care cronicile moldovenești, punându-l cu fiul său Sas, în lista domnilor, înainte de Bogdan, îl numesc ca descălecător al țării Moldovei, venit din Maramurăș (cu autorizarea regelui Ungariei, cum spune o versiune a vechei cronici a țării). Ei au fost înlăturați dela succesiune în voivodatul moldovenesc de către Bogdan, voivodul Românilor din Maramurăș, care a luat în stăpânire țara descălecată de Români Maramureșeni și a întemeiat aci un Stat independent. După ce voivodatul descălecat de Dragoș, rămas în dependență de Ungaria, a fost ocupat de Bogdan, în contrarietate cu regele, fiii lui Sas, nevoiți să părăsească moștenirea părintească în Moldova, s'au reîntors în Maramurăș, unde regele le conferi în 1365 posesiunile confiscate dela Bogdan și fiii săi, cu voivodatul Maramurășului, dat fraților

¹) Mihályi, p. 4, a. 1300; p. 9, a. 1329.

mai mari Balc și Drag. Acești ultimi voivozi, numiți apoi și comiți ai comitatului, nu erau aleși de cnezii ținutului, ci au fost numiți de rege, care le-a conferit voivodatul cu posesiunile fostului voivod, drept recompensă pentru credința lor.

Moșul lor Dragoș nu e constatat prin documente, nici ca voivod în Moldova, nici ca tată al lui Sas, cum îl prezintă cronicile moldovenești; dar mărturia acestora (cu știri ulterioare ce se confirmă în general) are toată probabilitatea. Din trei Dragoș ce documentele ungurești arată în Maramurăș înainte de înființarea voivodatului moldovenesc, cel care ar putea fi descălecătorul cunoscut cronicilor este *Dragoș Românu*, constatat la 1336, împreună cu fratele său Drag, «servienți» (=vasali) ai regelui, ca proprietari ai moșiei Bedeu în Maramurăș¹⁾. Pe urmă găsindu-se menționați aci numai fratele său Drag, cu titlul de «comite» (1355), apoi fiul acestuia (1385), e probabil că acest Dragoș a trecut în Moldova. În sprijinul acestei ipoteze (emisă de Mihályi, meritosul editor al *Diplomelor Maramureșene*), vine și faptul că posesiunile Teceu și Câmpulung, vecine cu Bedeu, se găsesc între moșiile fiilor lui Sas ce nu fusese ale lui Bogdan, deci ca posesiuni ale familiei lor²⁾.

Cu voivozii Balc și Drag, în acelaș timp și comiți ai Maramurășului, care la 1402 nu mai erau în viață, apune instituția voivodatului românesc din Maramurăș ca organizație autonomă, din care nu mai rămâneau decât cnezate subordonate autorității comitelui sau castelanului regal de Hust.

Voivozi români sunt constatați, în secolul al XIV-lea, și în comitatul Bereg, vecin cu țara Maramurășului. Un act din 1364 arată că se recunoște «comunității Românilor din comitatul Bereg» dreptul de a avea un voivod al lor, «ca și alți Români în Maramurăș și în alte părți ale regatului». În ținutul Craina (la miazănoapte de Tisa superioară), dependent de castelul regal Muncaci, instituția voivodatului se găsește, la comunitatea satelor românești (*possessiones valachales*) de acolo, încă la sfârșitul secolului al XV-lea (a. 1493) ca «libertate folosită întotdeauna din vechime, de când oamenii țineau minte» (*semper ab antiquo, quo memoria hominum comprehenderet, tali libertati usi fuissent*)³⁾.

¹⁾ Mihályi, p. 13, 15 n. 2.

²⁾ Mihályi, p. 13, 89, 117.

³⁾ (Notă rămasă neindicată. N.E).

Și în comitatul Bihorului întâlnim, în secolul al XIV-lea și al XV-lea, voievozi români: la 1326, un *Negul woywoda*, cu domiciliul la *Hudos* (Hodoș) ¹⁾; la 1363, un «voivod de Beiuș» (*Iwan waywoda de Bulenus*); la 1410, voivodul și cnezii din ținutul Beiușului (*Petrus vaida ac universi Kenezii et iurati de pertinentiis eiusdem Belenes*) judecă un proces dintre câțiva Români ²⁾.

Alți voievozi se găsesc în diferite părți românești ale regatului (Ardeal, Banat și părțile nord-estice ale Ungariei), având posesiuni «keneziale» ca conducători de sate, iar nu de ținuturi cu mai multe cnezate subordonate, ca cei din Maramurăș și alții. Acești voievozi sătești, deosebiți de cei teritoriali, nu erau decât cnezi cu titlul de voievozi, care titlu le-a rămas probabil dela voievozi teritoriali ce fusese mai înainte în acele părți, sau ca unor descendenți din atari voievozi. Ca și cnezii, ei se găsesc mai ales pe domeniile regale, dar și pe proprietăți de ale nobililor, ca conducători ai Românilor din satele respective. Așa îi întâlnim mai adeseori în documente din secolul al XIV-lea până pe la jumătatea celui de-al XVI-lea. Încă la 1547 se află un voivod al Românilor din Abrud ³⁾, ca ultim reprezentant al instituției voivodatului românesc în regatul ungar, care în această parte muntoasă și-a prelungit până atunci ființa, redusă la atribuțiunile unor cnezi sătești, dela ceea ce erau voievozii teritoriali de altădată ⁴⁾.

Instituția românească a cnezatului și voivodatului, ca organizație autonomă a Românilor în regatul ungar, cu drept propriu românesc și cu autonomie judiciară și administrativă a districtelor românești, reprezentate prin adunările lor, libertăți «folosite din vechime, de când oamenii țineau minte», cum afirmă înseși documentele ungurești, se găsește răspândită peste tot pământul românesc de sub stăpânirea ungurească, dela Alpii Transilvani până la Tisa și până în munții Maramurășului. Cele mai multe mărturii documentare sunt însă din Ardeal, mai ales comitatul Hunedoarei (cu țara Hațegului) și țara Făgărașului, ca și din Banat, mai ales comitatul Caraș-Severinului, și din țara Maramurășului. Acestea erau cele mai însemnate centre ale vieții autonome

¹⁾ (Notă rămasă neindicată. N. E.).

²⁾ (Notă rămasă neindicată. N. E.).

³⁾ Kemény, *Uj Magyar Muzeum*, II (1854), 130.

⁴⁾ (Notă rămasă neindicată. Pe margine, cu creionul, adăogat cuvântul: *Bogdan* N. E.).

românești în regatul ungar. Aci se găsesc și cei mai mulți nobili români, descendenți de cnezi și voivozi nobilitați, care s'au contopit apoi cu nobilimea ungurească, înstreinându-se astfel de neamul lor. Asemenea nobili români întâlnim și în celelalte comitate românești sau cu populație mixtă, din Ardeal până la Tisa, cu părțile dela miază-noapte vecine cu Maramurașul, pe unde se află cnezi și voivozi români ¹⁾.

Cu astfel de autonomie națională, unită cu drepturi politice, Românii se găsesc în regatul ungar, atât sub dinastia Arpazilor, cât și sub regii următori. Această autonomie, recunoscută lor din vechime, iar nu acordată prin privilegii, ca drepturile și libertățile celorlalte națiuni, venite sau aduse după cucerirea ungurească, a fost în cele din urmă din ce în ce tot mai redusă, până când ea dispărură cu totul. După desmembrarea regatului (1526), Românii din principatul Transilvaniei, sub regimul faimoasei *Unio trium nationum*, încheiată în 1437 între nobilii ungurești, Secui și Sași ca națiuni privilegiate, se găsesc lipsiți de orice drepturi politice naționale, fiind reduși la starea de iobăgie deplină.

Decadența politică a Românilor de peste munți, cu pierderea autonomiei naționale ce ei au putut să mai păstreze și să desvolte după cucerirea ungurească, eră rezultatul fatal al decăderii lor sociale și economice, cășunată prin desnaționalizarea succesivă a voivozilor și cnezilor români deveniți nobili și catolici, care au sporit rândurile nobilimei ungurești, și prin căderea consecutivă în șerbie a cnezilor rămași credincioși bisericei și naționalității lor. Acest proces, care se manifestă sub regii post-arpadieni și ajunge la ultimele consecuențe sub principii transilvani, efect funest al regimului de opresiune practicat în condițiunile politice și confesionale ale acelor timpuri, a îndeplinit aservirea desăvârșită a poporului românesc sub stăpânirea ungurească.

¹⁾ (Notă rămasă neindicată. N. E.).

BIBLIOGRAFIE

- Regino, *Chronicon*. MG. SS. I.
Annales Fuldenses, MG. SS. I.
Annales Hildesheimenses, Ib. III.
Annales Altahenses. Ibid. XX.
 Constantin Porphyrog. } *Script. hist. Byz.*
 Leon Filosoful }
 Nestor, *Chronica*, ed. Miklosich.
Anonymus Belae regis Hung. notarius. Schwandtner, *Script. rer. Hung.* I. Endlicher.
Mon. Arpadiana. Florianus, *Hist. Hungariae Fontes domestici I.* Ed. Acad. Ung. cu
 facsimil.
 Kéza (sec. XIII). Schwandtner I. Endlicher. Florianus II.
Chronicon pictum (cuprins în cronica lui Thurocz, Schwandtner I), ed. Florianus II.
 Sub titlul Marci Chronicon, ed. Toldy.
Chronicon Dubnicense, Flor. II.
Chronicon Budense, Podbradczky.
Chronicon Poroniense ș. a. cronici mai mici, Florianus, IV.
Vita S. Stephani, Endlicher, Flor. I.
Vita S. Gerardi, Endlicher.
 Roesler, *Rom. Stud.*, 1871.
 Xenopol, *Teoria lui Roesler*, 1884.
 Onciul, *Teoria lui Roesler*, «Conv. Lit.», 1885.
 Onciul, *Originile Principatelor Rom.*, 1899.
 Onciul, *Tradiția istorică în chestiunea originilor rom.*, «An. Acad. Rom.», 1907.
 Rohonyi, *A honfoglalds*, 1895.
 Hunfalvy, *Ethnographie von Ungarn*, 1877.
 Hunfalvy, *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, 1883.
 Pič, *Ueber die Abstammung der Rumänen*, 1880.
 Pič, *Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage*, 1886.
 Pič, *Der nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht*, 1882.
 Büdinger, *Gesch. Oest.* I.
 Huber, *Gesch. Oest.*, I.
 Marczali, *Ungarns Geschichtsquellen*, 1882.
Documente privitoare la Ist. Rom., vol. I—II.
 Zimmermann, Werner și Müller, *Urkundenb. z. Gesch. d. Deutschen in Siebenb.*
 Kemény, *Ueber die ehemaligen Knesen u. Knesiate der Walachen in Siebenb.*, Magazin
 f. Gesch. Siebenb., 1846 (II).

- Solyom-Fekete, *Date privitoare la istoria cneziatelor române*, trad. de P. Dulfu. «Revista p. ist. archeol. și filol.», 1885 (V).
- Hunfalvy, *Die Rum. u. ihre Ansprüche*.
- Pič, *op. cit.*
- Onciul, *Orig. Principatelor Române*, 1899 și *Zur Gesch. der Rum. in Marmarosch*. «Rum. Revue», 1890.
- Bogdan, *Despre cnezii români*. «An. Acad. R.», 1903. *Originea voevodatului la Români*. «An. Acad. R.» 1902.
- R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, 1907.
- Mihalyi, *Documente Maramureșene*.
- Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria* (și ed. franceză).
- Bunea, *Incercare de istoria Românilor până la 1382*.

[CUPRINSUL]

PARTEA I-a

Stăpânirea ungurească până la întemeierea Principatelor Românești.

PARTEA A II-a

Relațiunile Principatelor Românești cu Regatul Ungar până la 1526.

PARTEA A III-a

Principatele Românești și Principatul Transilvaniei

PARTEA A IV-a

Imperiul Habsburgilor și Români

PARTEA I-a

Introducere.

I. Români în Regatul Ungar medieval și organizația lor națională.

II. Descălecatul românesc de peste munți. Legăturile cu Ungaria și cu Bulgaria sub dinastia Asanilor

III. Formarea Voivodatului Țerii-Românești sub suzeranitate ungurească și întemeierea Statului independent

IV. Descălecatul din Maramurăș și întemeierea Principatului Moldovei.

PARTEA A II-a

I. Legăturile cu Ungaria până la recunoașterea suzeranității turcești în Țara-Românească și suzeranitatea polonă în Moldova

II. Luptele pentru suzeranitatea ungurească, turcească și polonă, până la Ștefan cel Mare

III. Relațiunile cu Ungaria în Domnia lui Ștefan-cel-Mare

IV. Dela stabilirea suzeranității turcești în Moldova până la căderea Regatului Ungar

PARTEA A III-a

I. Români în Principatul Transilvaniei. Starea lor politică și bisericească.

II. Relațiunile Principatelor Românești cu Principatul Transilvaniei până la Mihai Viteazul

- III. Mihai Viteazul și Principatul Transilvaniei. Unitatea națională
 IV. Principatele Românești și Principatul Transilvaniei după Mihai Viteazul .

PARTEA A IV-a

- I. Românii de peste munți sub stăpânirea Habsburgilor până la sfârșitul secolului al XVIII-lea
 II. Imperiul Habsburgilor și Principatele Românești până la pacea dela Belgrad (1739).
 III. Monarhia austriacă și Principatele Românești până la sfârșitul domniei Fanarioșilor.
 IV. Renașterea românească și politica austriacă-ungurească față cu aspirațiunile naționale ale Românilor
 Incheiere.

NOTĂ. Doamna M. Simionovici, sora răposatului D. Onciul, a dăruit Academiei Române (scrisoarea din 9 Februarie 1928) prin d-l Const. Moisil, directorul general al Arhivelor Statului, lucrarea în manuscris a fratelui său intitulată *Românii și Ungurii în trecut*. Academia a hotărât publicarea acestei lucrări.

Manuscrisul donat are 237 de pagini de sferturi de coală cu diferite paginații și conține *Prefața* și *Introducerea* lucrării precum și capitolul întâiu: *Românii în Regatul Ungar medieval și organizația lor națională*, din partea întâia intitulată: *Stăpânirea ungurească până la întemeierea Principatelor Românești*. Dacă autorul va mai fi redactat și alte capitole ale lucrării nu știm. D-l Alex. Lapedatu ne informează verbal că i s'a arătat de autor acest manuscris donat și a auzit din gura lui că pentru alte părți ale lucrării aveă numai o parte din material adunat. Căci lucrarea întreagă-eră plănuită din patru părți, cum se vede din *Cuprinsul* dela finele manuscrisului, pe care-l tipărim, având să ducă cercetatea istorică până în zilele noastre.

Academia, din respect pentru fostul ei președinte, publică această lucrare întocmai așa cum a ieșit din mâna autorului. Notele neindicate n'au fost complectate, căci nu știi dacă, după multă strădanie, nemerești ceea ce ar fi vrut să spună autorul. Bibliografia dela sfârșit, a cărei dispoziție nu o pricepem, va putea în parte suplini această neocomplectare de note.

Introducerea acestui studiu s'a tipărit în *România-Jună MDCCCLXXI — MCMXXI — Cartea Semicentenarului* pp. 111—116 (București, f. an). Cred că răposatul D. Onciul a trimis acest capitol pentru publicația societății al cărei vice-președinte fusese, *Revista Cele trei Crișuri* (Oradea-Mare, IV, Maiu 1923) o reproduce după această publicație.

Preotul NIC. M. POPESCU

